

Musica, liturgica

Adorjáni Zoltán

Kolozsvár

A therapeuták himnuszéneklése Philón *De vita contemplativa* című munkája alapján

1. Kik voltak a therapeuták?

Az egyiptomi therapeuták Alexandria mellett éltek a Mareia- (vagy másként Mareotisz-) tó partján létesített telepükön. Életvitelükről csupán Alexandriai Philón¹ számolt be a *De vita contemplativa* (*Az elmélkedő életmódról*) című traktusában. Mivel csupán Philón számol be róluk, kétségek is támadtak a therapeuta közösség történetisége tekintetében. (Sőt még a Philón szerzőségét is elvitták. Ennek helytelenségét Conybeare alapos kutatása és nyelvészeti vizsgálata cáfolta meg végelegesen.²)

Úgy tűnik azonban, hogy Philón közvetlen kapcsolatban állt az Alexandria mellett tanyázó therapeutákkal, sőt valamilyen formában hozzátartozhatott közösségükhöz.³ Ezt érzékeltetik Philón *De specialibus legibus* című munkájának életrajzi vonatkozásának

¹ Alexandria Philón életének behatárolására igen tág. Emil Schürer szerint Kr. e. 20–10 között született (ld. *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ*. III. 2, 1987, 816.). E. Ferguson Kr. e. 30 – Kr. u. 50. közé teszi Philón életének idejét (ld. *A kereszténység bölcsője*. Fordította Zsengellér József. Szerkesztette Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest 1999, 405.). T. Nelis pedig Kr. e. 20 – Kr. u. 45 közé (ld. *Bijbels Handboek. Iib. Tussen Oude en Nieuwe Testament*. J. H. Kok – Kampen 1983, 167.). Philón előkelő alexandriai, római polgárjoggal rendelkező családból származott, amely rokonságban állt Nagy Heródeussal. Ő „az ókor legkomplikáltabb és a legkülönbébb behatásoknak kitett személyisége.” Philón görög neveltetésben részesült. Így hát, akárcsak korának előkelő görög ifjai, ő is grammatikát, matematikát, zenét és retorikát tanult. Jól ismerte a görög klasszikus költészetet és prózát, amint ezt művei is tükrözik, és igen járatos volt a filozófiában. Önmagáról igen-igen ritkán és keveset ír. Például, csupán mellesleg jegyzi meg, hogy az ősi hagyományt követve egyszer ő is elzarándokolt Jeruzsálembe, hogy ott áldozatot mutasson be és imádkozzék. Viszont úgy tűnik, nemigen ismerte a jeruzsálemi templom korabeli rítusait, s eleinte a tanulásra és elmélkedésre szentelte életét, s csak később kapcsolódott be az alexandriai zsidó közösség életébe (ld. Karner Károly: *A hellenisztikus zsidóság pusztulása*. (Székfoglaló értekezés.) Különlenyomat a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1933/34. tanévi irataiból. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécsen 1933, 10., 18–19.; vö. még: *De specialibus legibus* III, 1–6.).

² Ld. Fred. C. Conybeare, M. A.: *Philo about the Contemplative Life or the Fourth Book of the Treatise Concerning Virtutes*. University College, Oxford. With a facsimile. Oxford at the Clarendon Press by Horace Hart, Printer to the University, 1895.

³ Ld. Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie contemplative de Philon d’Alexandrie*. Introduction, traduction et notes. In: *Semitica* IX. 1960, 26; ahol J. Daniélou: *Philon d’Alexandrie* (Fayard, Paris 1958) című munkájának 19. és 137. oldalára hivatkozik. Ld. még: Constantin, Daniel: *Filon din Alexandria membru de seamă al mișcării eseniene din Egipt*. In: *Studii Teologice*, 1975, 604–605.; 616. Ezt a kérdéskört ismerteti még: Chirilă, Ioan: *Qumran și Mariotis – două sinteze ascetice – locuri ale îmbogățirii duhovnicești*. Cluj-Napoca 2000, 95–98.

tekinthető sorai (III. könyv, 1–6. &),⁴ s természetesen a *De vita contemplativa* is. E traktatus olvasása közben azonnal szembetűnik, hogy Philón nem mentes a szubjektívizmustól, s ez is megerősíti, hogy Philón közel állt a Mareia-tó mellett élő terapeutákhoz.

Hogy kik is voltak a Mareia-tó partján élő terapeuták, akiknek közösségébe nők is tartoztak, s akik aszkéta remeteként éltek, erről sokat vitatkoztak az évszázadok folyamán. Itt nincs lehetőség kitérnünk a vélemények és kutatások történetére. Ezért csupán a korai és végső eredményeket összegezzük, hogy tudniillik a terapeuták nem keresztyén aszkéták voltak, amint azt Euszebiosz történetíró († 340) vélte,⁵ s amint ezt sokan évszázadokon keresztül igyekeztek védelmezni, hanem az esszéus mozgalom egyik ága.⁶ Olyan diaszpórai, zsidó és szerzetes jellegű kegyességi irányzatot képviseltek, melyben – az esszéus jellegzetességek mellett – egyaránt fellelhetők misztikus és pitagoreus elemek. A qumrani iratok felfedezése, majd pedig feldolgozása sok tekintetben nyújtott segítséget a terapeuták esszéus jellegének további alátámasztására.

A terapeuták Philón által leírt közösségét és a keresztyén szerzetességet mintegy két évszázad választja el egymástól, és nincsenek adataink arról, hogy ez utóbbi közvetlenül a terapeuták mozgalmából nőtt volna ki. Legfeljebb csak annyit állapíthatunk meg, hogy a szerzetes jellegű therapeuta mozgalom előkép lehetett a későbbi keresztyén szerzetességre és remeteségre.⁷

2. A terapeuták himnuszéneklése

Philón sok egyéb mellett azt jegyzi le a terapeutákról, hogy nemcsak elmélkednek (vagyis szigorú böjtölés mellett tanulmányozzák szent irataikat) és nemcsak misztikus módon meditálnak szent irataik felett, hanem

„...énekeket és himnusokat is költenek Istenről...”⁸ (29. §)

Évente tartott nagy ünnepükön (az ún. *bétszer betedik nap*) és az ekkor megült lakomájuk leírásánál pedig részletesebb beszámolót olvashatunk a terapeuták himnuszénekléséről és énekléséről. Miután a terapeuták legtekintélyesebbje, az elnök befejezi a tanítást, Istennek költött dicséretet énekel (ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν

⁴ Ehhez csatolhatók még a *De specialibus legibus* II. 44–45. &-ai is. Ugyanis Philónnak ezek a sorai nem csak a filozófusi életmódról, hanem önmagáról is tanúskodnak.

⁵ Euszebiosz ismerte Philón *De vita contemplativa* című munkáját, egyháztörténetében „recenziót” írt róla és idézett is belőle. Ld. *Euszebiosz egyháztörténete* 16,2–17,24. (75–79.). Euszebiosz a következő §-okat idézi belőle (teljességükben vagy részben): 21–23.; 25.; 28–29.; 34–35.; 78. (*Euszebiosz egyháztörténete*. Ókeresztény írók, IV. kötet. Szerkesztette Vanyó László. Fordította: Baán István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1983.)

⁶ Ld. többek között: Conybeare: *i. m.*; Елизарова, М. М.: *Община терапевтов. Из истории есеейского обществено-религиозного движения. [A terapeuták közössége. Az esszéus közösség egyik kegyességi irányzatának történetéből]* Москва 1972.

⁷ Ld. ehhez többek közt М. М. Елизарова jelentős munkásságából a fentebb idézett tanulmányt, illetve még: Сведения о ессеях и терапевтах в Хронике Георгия Амартола. [*Az esszéusokról és terapeutákról alkotott nézet Georgiosz Hamartolosz Krónikájában.*] In: *Палестинский Сводник*, Москва Ленинград, 25 (88) (1974), 73–76. (A krónika szerzője, Georgiosz Hamartolosz, aki bizánci író volt, a 9. században élt. Négy könyvből álló krónikájában a világ történelmét írta le a teremtéstől 842-ig.)

⁸ Az idézett fordítás, valamint a továbbiak is a tanulmány szerzőjétől származnak. (A dőlt betűkkel szedett szavak a szükségesnek bizonyult fordítói betoldások.)

θεόν). Esetenként lehet ez egy újabb keletű ének is, melyet saját maga szerzett, vagy pedig valami régebbi, mely hajdani szerzőktől származik (80. §):

„...*az elnök* feláll, és Istennek költött dicséretet⁹ énekel, esetleg egy újat, amelyet saját maga szerzett, vagy valami régiből a hajdani szerzőktől. *Ezek* ugyanis sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra: jambikus költeményeket, körmenetre *való* himnuszokat, italáldozati, oltár melletti, számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre *szerzett* kórusműveket. Az elnök után a többiek is *énekelnek, és* *pedig* amikor sorra kerülnek az illő rend szerint: *amikor ő énekel*, mindenki nagy csendben hallgatja, kivéve, amikor a záró sorokat és refréneket¹⁰ kell énekelni; mert akkor minden férfi és nő rázendít.”

A terapeuták Istenről költött énekeiről és himnuszairól azt is olvashatjuk, hogy ezek mindenféle „versmértékre és dallamra” készülnek, „s ezeket szükségképpen nyomatékosítják pompás ritmusokkal”¹¹ (29. §).

A 29. és 80. § leírásaiból a következők állapíthatók meg:

- a) a terapeuták kegyességi irányzata kezdettől fogva gyakorolja a kultikus éneklést, a zsoltározást – az írástanulmányozás, böjtölés (aszkézis), elmélkedés és imádkozás mellett;
- b) a himnuszokat a közösség elöljárói költötték, ők maguk tanították be a közösség tagjainak; és a már korábban összegyűlt himnuszkincsüket folytonosan gyarapították újabb énekekkel;
- c) a himnuszéneklés közösségi jellegű; nem olvasunk arról, hogy ezt remetei magányukban is gyakorolták volna (ámbar ez sem kizárt), viszont kiemelkedően hozzátartozik ünnepélyes közösségi alkalmakhoz;
- d) az éneklést nem kísérték hangszerek. (A *De vita contemplativa* 84. §-ában olvasható *ἁρμονίαις ἐπιχειρονομοῦντες* nem dobolást jelent, hanem csupán a természetszerű, mintegy az énekléssel együtt járó ütemezést; így a jelentése ez: „kezükkkel ütemeznek”¹²);

⁹ A görög szövegben itt is a ὕμνος áll, amelyet nem csak *dicséretnek*, hanem *magasztalásnak* vagy éppen *zsoltárnak* is lehetne fordítani.

¹⁰ ἐφύμνια. A szó *ünnepélyes refrén*t jelent.

¹¹ ῥυθμός. Ld. Euszebiosz történetíró idézetét, melyet Baán István így fordított: „...természetesen betartva a tisztes mértéket.” (17,13; *Euszebiosz egyháztörténete* 77.)

Itt nem az éneklés ritmusaának dobolásáról van szó, hanem a verselés formájáról. A ritmusról különben a 84. §-ban olvashatunk: *kezükkkel ütemeznek – ἁρμονίαις ἐπιχειρονομοῦντες* (ld. a következő jegyzetet). Tudjuk, hogy a keresztyén költők nem a szótagszámon és a szóhangsúlyon alapuló népies költészet ritmikus formáit is alkalmazták, természetesen a klasszikus költészet prozódikus formái mellett. „A görög keresztyén költészet a 2. században kezdett fejlődni. Korai képviselői még a klasszikus költészet befolyása alatt alkottak, azaz a quantitas ógörög metrikai formáival. Műveik nemigen nyerték el az egyszerű hívők tetszését, ugyanis a nép nyelvén a quantitas már a Kr. e.-i első századokban háttérbe szorult a szóhangsúly ellenében. A hangsúlyon alapuló és strophikus szerkezetű rhythmikus költészet a 4. században alakult ki görög keresztyén, majd a latin egyházban, és pedig a zsidó zsoltárköltészet hatására, amit a refrén, acrostichis és rím is jellemzett. (Ld. Keresztény költészet címszó in: Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest 1904, I, 1045.) Amennyiben ez így van, a terapeuták ritmikus költészete jóval megelőzi az eddig megállapítottakat, és korai előfutára a ritmikus keresztyén költészetnek.

¹² Az ἐπιχειρονομέω kifejezés egyfajta *gesztikulálást* jelent. A szó – ebben a formában, ti. az ἐπί igekötővel – csak Philónnál fordul elő. Az χειρονομέω ige jelentése: *kezet járattatni, mozgatni*. Az ἐπί igekötővel: *valamire a kezét mozgatni*; ebben az összefüggésben pedig nyilvánvalóan az énekekre.

e) a ῥυθμός kifejezés arra is utalhat, hogy a himnuszok szövegét a therapeuták a szótagszámon és a szóhangsúlyon alapuló népies költészet ritmikus formáiban költötték.

Josephus Flavius nem beszél az esszénusok zsoldtárenekléséről, ellenben a qumráni szövegekben és töredékeikben számos dicsőítő himnusz, hálaadás, egyéni és közösségi könyörgés maradt fenn. A *Hálaadások* (*Hodajot, 1QH*)¹³ például kétféle dicsőítő himnuszt tartalmaznak.¹⁴ Ezeknek nyelvezete és költői képanyaga az ószövetségi zsoltárokhoz hasonló, és a kései zsoldtárköltészet egyik ágának lehet tekinteni őket.¹⁵ Szerzőjüknek a közösség vezetőjét, Igaz Tanítót tartják.¹⁶ Az esszénus kegyességi mozgalom, mint sajátos és zárt vallási közösség, az ószövetségi szent iratok talaján állott, akárcsak a körülötte élő többi palesztinai zsidó. Viszont sajátos szemléletük és önazonosságuk szükségszerűen követelte meg, hogy megteremtsék a maguk énekeit és himnuszait, áldásmondásait és liturgikus imádságait.¹⁷ Az ószövetségi és zsidó hagyományokat megőrző és átmentő¹⁸ egyiptomi therapeuták szintén csak sajátos szemléletet vallottak és sajátos életvitelt gyakoroltak, noha őket is az ószövetségi iratok iránti mély tisztelet jellemezte. De a diaszpórai önazonosságon belül ők is új, sajátos identitást alakítottak ki, s ennek az irányzatnak, akárcsak a palesztinai esszénusoknak, szintén meg kellett teremteniük a maguk énekköltészetét.

Philón tehát azt írja, hogy a therapeuták tekintélyes előljárói, a hajdani szerzők „sokféle versmértékű¹⁹ és dallamú²⁰ éneket hagytak hátra” (80. §), akárcsak az esszé-

¹³ A *Hodajot* megjelölés E. L. Sukenikről származik. A himnuszgyűjtemény magyar megnevezését Fröhlich Ida szerint használom (*A qumráni szövegek magyarul*. 2., javított és bővített kiadás. Studia Orientalia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészstudományi Kar. Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest 2000.) Egybeült *hálaadások* vagy *magasztalások* névvel is jelölik, viszont illik rá a *zsoltárok*, *himnuszok* vagy *dicsőítetek* megnevezés is, amint azt Amuszin is megállapítja (Ioszif Davidovics Amuszin: *Aholt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség*. Gondolat, Budapest 1986, 91.).

¹⁴ A 3Q6 (*Himnikus szöveg*) is zsoldtártöredéknek tűnik, ugyanígy a 6Q6. Ld. még: 4Q400–403 (*A szombati égjáldozat dalai*); 11Q PSALMI (*Apokrif zsoltárok*); 4Q380–381 (*Nem-kanonikus zsoltárok A–B*); 4Q434, 4Q436 (*Barki náfai – Áldjad, lelkem*); 4Q448 (*Éneke Jonatán királyra*); 1QS, *A közösség szabályzatát* záró himnusz (IX,26–XI,22.).

¹⁵ Komoróczy Géza: *Kiáltó szó a pusztában. Aholt-tengeri tekercsek. I. Az első kéziratok*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 183. (Ez után: Komoróczy: *Kiáltó szó a pusztában*.) Vermes Géza: *A qumráni közösség és aholt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 71.

¹⁶ Amuszin: i. m. 94.; Fröhlich Ida: *A qumráni szövegek magyarul*. 2., javított és bővített kiadás. Studia Orientalia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészstudományi Kar. Szent István Társulat, Piliscsaba–Budapest 2000, 430. Ld. még: Vermes Géza: i. m. 71.

¹⁷ Hans Bardke: *Die Handschriftenfunde am Toten Meer. Die Sekte von Qumrán*. Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft zu Berlin, 1958, 132–133.

¹⁸ Friedländer, Moriz: *Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu*. Berlin 1905; Philo Press, Amsterdam 1974, 288.

¹⁹ Pierre Geoltrain úgy vélekedik, hogy a versmértékek említése a görög nyelv használatára utal. (Ld. Geoltrain, Pierre: *La traité de la Vie Contemplative de Philon d’Alexandrie*. Introduction, traduction et notes. In: *Semítica (Cahiers publiés par l’Institut d’Études Sémitiques de l’Université de Paris avec le concours du Centre national de la Recherche scientifique)* IX. 1960, 59.)

²⁰ μέλος (*dal, dallam*; 29., 80., 84., és 88. §). A görög költészetet mindenekelőtt az jellemzi, hogy három műfajt kapcsol össze: a költészetet, a zenét és a táncot. (Vö. 2Móz 15,20–Bír 11,34–2Sám 6,5–Zsolt 149,3–150,4. stb.-vel, ugyanis a tánc az Ószövetségben leírt zenélésnek is szinte állandó tartozéka volt.) Másik jellemző vonása az, hogy dialektusok szerint alakul és fejlődik. A dór nyelvterületre a közösségi szellem az elsődleges. Ezért alakult ki éppen itt a karéneklés. A kisázsiai eol nyelvterületre az jellemző, hogy az egyének egymástól függetlenebbek, érzékiek, s nyugtalan szenvedély hajtja őket. Ezért ezen a nyelvterületen a μέλος került előtérbe. Ezt lantjáték kíséretében adták elő, s az egyén lelkivilágának, ben-

nusok. Philón felsorolja a therapeuták énekköltészetének műfajait is. Mindenekelőtt azt jegyzi meg, hogy „énekeket és himnuszokat (ᾠσματα καὶ ὕμνους)²¹ is költenek” (29. §). Az ének – ᾠσμα meghatározás a bibliai zsoltárirodalomban is sokszor fellelhető שִׁיר²² (ének) megfelelője, úgy, ahogy ezt a Philón által használt LXX is mutatja.²³ A ὕμνος műfaji megjelölés pedig szintén használatos a LXX-ban.²⁴

A therapeuták tekintélyes előljárói, a hajdani szerzők, mint említettük,

„...sokféle versmértékű és dallamú éneket hagytak hátra: jambikus költeményeket,²⁵ körmenetre való himnuszokat,²⁶ italáldozati, oltár melletti,²⁷ számos strófára gondosan tagolt s karéneklésre szerzett jambikus kórusműveket” (80. §).²⁸

Ez a felsorolás mindenekelőtt a templomi énektradíciót juttatja eszünkbe. A kifejezések itt is azt sugallják, hogy a therapeuta közösség olyan énekgyűjteményt alkotott, amely a kanonikus zsoltárkinszhez hasonló. Sőt még feltűnőbb az, hogy noha kegyesgük nem kötődött a jeruzsálemi templomhoz és az áldozatbemutatáshoz, himnusz-

só küzdelmeinek kifejezésére volt alkalmas. Az izgalom, a harag és gyűlölet, a szerelem és a kétségbeesés, az öröm vagy elcsüggedés többnyire négysoros tagokban nyert formát. Az eol melosz a leszboszi költészetben érte el csúcspontját Kr. e. a 7. és 6. században, éspedig Alkaios és Szapphó tollán. Ld. Lírikus költészet címszó in: Pecz Vilmos (szerk.): *i. m.* I, 1335 skk.

²¹ A himnusz, illetve dicséret (mindkét kifejezés általánosan használt erre a fogalomra; *De vita contemplativa* 25., 29., 80–81., 84., 87. §; ez után csupán a §-ok számát jelöljük) eredetileg istenek tisztelésére írt dicsőítő dal. Ezt ünnepek alkalmával adták elő. Hősi hatosban íródott. A szó eredete nem egészen világos, de az Újszövetség korában egy istenséget magasztaló éneket jelentett, s így szembeállt az ún. ἔπαινος-szal, amely többnyire embereknek szóló dicséretet és elismerést szolgáltatót meg (kivételesen Róm 15,11; Ef 1,6.12.14; Fil 1,11, ahol Isten-dicséretet jelent; a himnuszt viszont nem használták emberek dicséretének megnevezésére).

²² Lásd pl.: Zsolt 31,1; 45,1; 46,1; 48,1; 65,1; 66,1; 67,1; 68,1; 75,1; 76,1, 83,1; illetve a grádiczsoltárok feliratát is.

²³ Vö: שִׁיר הַיְיָ – ᾠσμα ᾠμάτων – Énekek éneke. (Ld. még: שִׁיר הַיְיָ – πᾶσαι αἱ θυγαῖρες τοῦ ᾠματος. Préd 12,4/6)

²⁴ Lásd pl.: Zsolt 6,1; 53,1; 54,1; 60,1; 64,2; 66,1; 71,20; 75,1; 99,4; 148,14.

²⁵ Azaz: trimetereket. Az eredeti szövegben: μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασι πολλὰ ἐπῶν τριμέτρων, προσοδίων ὕμνων, παρασπονδείων, παραβωμίων, στασίμων χορικῶν στροφῶν πολυστροφῶν εὖ διαμετρημένων ἐπῶν τριμέτρων.

A jambikus trimeter háromsoros két jambusból álló sor. Verslábak szerinti alapképlete pedig három verslábpar (vagyis hat versláb): u — | u — || u — | — u — || u — | | u —

Ld. még a Dávid zsoltáiról írt feljegyzést: Josephus Flavius: *Antiquitates* VII. 12,3-at: ᾠδὰς εἰς τὸν θεὸν καὶ ὕμνους συνετάξατο μέτρου ποικίλου· τοὺς μὲν γὰρ τριμέτρους, τοὺς δὲ καὶ πενταμέτρους ἐποίησεν.

²⁶ προσόδιος ὕμνος. A körmenetre való himnusz, a προσόδιον görög vonatkozásban olyan dal, amelyet ünnepi körmenetben adtak elő fuvola kíséretében. Nevét az előadás módjáról kapta: ᾄδασθαι ἐν τῷ προσεῖναι τοῖς βωμοῖς ἢ ναοῖς – éneklés az oltárokhöz elé való járulás vagy templomokba való menetel alkalmaira; *Proklosz* (Proclus vagy Proculus) *Diádokosz* (sz. Kr. u. 410, újplatonista filozófus), *Χρηστοματία γραμματική* 244,12. A hagyomány szerint eredetileg hősi hatos mértékre költötték. Később sajátos formát kapott, s az ún. προσοδιακός forma három verslábos anapestus lesz. Ld. Lírikus költészet címszó in: Pecz Vilmos (szerk.): *i. m.* I, 1136.

²⁷ A παραβωμίων kifejezésen olyan éneket kell érteni, melyet az oltárt kerülve zengtek. (Conybeare: *i. m.* 313.)

²⁸ μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασι πολλὰ ἐπῶν τριμέτρων, προσοδίων ὕμνων, παρασπονδείων, στασίμων χορικῶν στροφῶν πολυστροφῶν εὖ διαμετρημένων...

ik között olyan darabok is voltak, amelyek a templomhoz,²⁹ a templomi liturgiához, a bevonuláshoz és körmenethez,³⁰ illetve az áldozatokhoz kapcsolódnak.³¹ (Vö. Ézs 66,20 s LXX szerint: καὶ ἄξουσουσιν ...εἶπεν κύριος ὥς ἂν ἐνέγκαισαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὲλ ἔμοι τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν εἰς τὸν οἶκον κυρίου – ... és elhozzák... – így szól az Úr –, ahogyan Izráel fiai hozzák áldozataikat (a héber szöveg szerint: *ételáldozataikat*) zsoltárénekekkel az Úr házába.)³²

Mint látható, a terapeuták zsoltáréneklése, akárcsak az esszénusoké, nem feltételezte a templomi istentiszteleten való részvételt. A jelenség sajátos helyzetükkel is magyarázható. De ez elsősorban arról beszél inkább, ami Izráelben már korábban is létrejött, vagyis hogy a több évszázados folyamat eredményeképpen kialakult zsoltártradíció nem csupán a templomi istentiszteletben élt tovább. Ez mintegy „imakönyvként szolgált” a zsinagógákban is.³³ Háttérükben kétségtelenül ott volt a templom és a kultusz, de a templomon kívül is énekelték őket, s így a szentélytől távol zajló élet mégiscsak bekapcsolódott a kultuszba. De az is látható, hogy az Isten tetteiért hálát adó „lelki énekek” esetében már egészen háttérbe szorult az áldozat, s általuk lelkibb, szellemibb és közvetlenebb kapcsolat jön létre Isten és ember között. Ezeknek kialakulása mögött pedig az áldozatokat bíráló prófétai igehirdetés állhatott.³⁴

Lehetséges, hogy az esszénusok hálaadó himnuszainak egy része ünnepélyesebb alkalmakon zendült fel. Talán szövetségmegújításuk ünnepén. Az viszont bizonyos, hogy a terapeuták szombatünnepen és nagy ünnepükön, az ötvenedik napon (azaz a zsidó pünkösdkor) énekelték az előjárók által szerzett, régebbi és újabb énekeiket és himnuszait.³⁵ Ezzel kapcsolatban Conybeare úgy vélekedett, hogy a terapeuták kiemelkedő ünnepén a *Nagy hallél* is elhangozhatott (Zsolt 113–118; 136), amennyiben a Talmud arról ír (Arachin 10,1), hogy ez hozzátartozott a pünkösdi ünnepeléshez, és ezt az ünnep első napján énekelték.³⁶

²⁹ Vö. a qumráni közösség *Apokrif zsoltárok* énekgyűjteményével (11Q PSALMI), melyben egy *Cijón-zsoltár* is fennmaradt (11Q PSALMI, XXII,1–15.).

³⁰ Templomi liturgiához és körmenethez kapcsolódó zsoltárok például: 47; 48 (48,13); 68 (68,25–26), 118, 132. Kecskeméthy István ezt a címet írta a 68. zsoltár felé: *Diadalmenetre való isteni dicséret*. A 25. v.-et pedig így fordította: „Látták körmenetedet, oh Isten; / Istenem, királyom körmenetét a szentélyben.” (ראו הַלִּיכוּתִיךָ אֱלֹהִים הַלִּיכוֹת אֱלִי מַלְכִי בְּקִדְשׁ) *Biblia. Kecskeméthy István fordítása*. CE Koinónia Kiadó, Erdélyi Református Egyházkerület. Kolozsvár 2002.). A szentélyhez való menetelre lásd még: Zsolt 100,4; 132.

³¹ Vö. Kecskeméthy István bibliafordításának feliratát a 38. zsoltárhoz (38,1): „Dávid zsoltára; áldozat-felmutatáskor: (מִזְמֹר לַדָּוִד לְהַזְכִּיר); illetve az 5. zsoltárt, melynek Kecskeméthy ezt a címet adja: *Reggeli templomi ének*. (a 4. v.-et így fordította: „Uram, korán halld meg szavamat; / korán áldozom neked és várlak. (יְהוָה בֹּקֵר תִּשְׁמַע קוֹלִי בֹקֵר אֶעֱרֹךְ לְךָ וְאַצְפֶּה). Lásd még: Zsolt 101,1 (מִזְמֹר לְהוֹדָה). A לְהוֹדָה meghatározás Hans-Joachim Kraus szerint olyan zsoltárra utal, amely hitvallásként volt használatos a hálaáldozatoknál. (*Biblischer Kommentar. Altes Testament. XV. Psalmen. I. Teilband. 3.*, unveränderte Auflage. Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins. Neukirchen-Vluyn 1966, XXVI–XXVII.)

³² A masszoréti szövegben a τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν mondat helyett ez olvasható: אֶת־הַמִּנְחָה בְּכָל־שְׁחֹר.

³³ *Magyarázatos Károli Biblia*. Az új nemzetközi bibliafordítás (NIV) Study Bible magyarázataival és mellékleteivel. Veritas Kiadó. Budapest 2001, 735.

³⁴ Vö. Molnár János: A zsoltárkutatás jelenkori eredményei (A). In: *Református Szemle* 1992, 173., 246.

³⁵ Amuszin: *i. m.* 92. Itt Amuszin Елизарова Община терапевтов című írására hivatkozik. Lásd még: Vermes Géza: *i. m.* 72.

³⁶ Conybeare: *i. m.* 308.

A terapeuták himnuszéneklését az elnök irányította, aki ezáltal karnagy és előénekes is volt:

„Az elnök után a többiek is *énekelnek*, és *pedig* amikor sorra kerülnek az illő rend szerint: *amikor ő énekel*, mindenki nagy csendben hallgatja, kivéve, amikor a záró sorokat és refréneket³⁷ kell énekelni; mert akkor minden férfi és nő rázen-dít.” (80. §)

Ebből a leírásból a terapeuták zsoltárainak olyan jellegzetességei felől értesülünk, amit mind a bibliai zsoltároknál, mind pedig az esszénus himnuszkincsnél fellelhetünk. Ezek a reszponzorikus éneklések³⁸ és a refrének:³⁹ Egy-egy dalnál együtt zengedeznek, másakra pedig válaszolnak, miközben a zenére kezükkel ütemeznek, és táncolnak⁴⁰ is reá, minthogy a liturgikus táncnak is megvolt az ószövetségi tradíciója.⁴¹ Valószínűnek tűnik, hogy a terapeuták liturgikus tánca nem a közös szent helyen zajlott, hanem a szabad ég alatt.⁴²

„Amikor fellelkesülnek, ünnepi felvonulásra, valamint karéneklésre való da-lokat *zengedeznek*, továbbá strófákat⁴³ és antistrófákat⁴⁴ is, amint az a karéneklés-ben *szokásos*.” (84. §)⁴⁵

³⁷ A *záró sorok és refrének* görög megfelelői: ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια. Vagyis a zsoltárzengede-zéshez hozzátartoztak a közösen énekelt „akklamációk” és refrének. (Geoltrain: i. m. 59.)

³⁸ Ld. például: Zsolt 121, 134, 136.

³⁹ Ld. például: 46, 42–43, 57, 136. A reszponzorikus éneklést a zsidóság is gyakorolta. A mély és ma-gas hangra, szólamokra szerzett kórusművek énekléséről pedig a Gemarában is olvashatunk. (Conybeare: i. m. 313.)

⁴⁰ Az ἐπορχέομαι jelentése: *valamire táncolni, körtáncot lejtetni valamilyen zenére*. Az ének és tánc kapcsola-tának háttérben a görög karéneklés is állhat.

⁴¹ Vö. Zsolt 149,3.

⁴² Ld. Conybeare: i. m. 310–311.

⁴³ A görög szövegben: στροφή πολύστροφος. A sokstrófás kórusmű eredetileg a khórikus tánc-csal kapcsolatos. A strófikus szerkesztés, amint a név is mutatja (στροφή – *fordulat*), a táncfordulatokat jelezte. Ugyanis a három művészet, a görög művészet-triász, a költészet, zene és tánc szorosan együvé tartoztak. A strófa tehát eredetileg énekelt költeményrész, amely alatt a táncoló kórusnak jobbra kellett fordulnia. A görög költészet külső formájára nem csak a versmérték volt jellemző, hanem a jól körülhatárolt szaka-szokra való felosztottság is: *strófa*, valamint *antistrófa* és *epodosz*. (Az epodosz lírai műfaj. Eredetileg a teljes kórus énekét jelentette, melyet a táncoló énekesek állva adtak elő. Formáját azt jellemzi, hogy *a)* egy-egy hosszabb verssorra egy-egy rövidebb következik; illetve *b)* olyan verssor vagy verssorok, amelyek bi-zonyos szabályszerű térközökben megismétlődnek, tehát a refrén szerepét játsszák.) Ezek a tánclejtés for-dulataira és a megállásra is vonatkoztak. E hármas szerkezet föltalálója a szicíliai származású híres lírai költő, Sztészikhorsz – Kr. e. 640–555 – volt. Ld. Lírikus költészet címszó in: Pecz Vilmos (szerk.): i. m. I, 1135–1136.

⁴⁴ ἀντιστροφή. Eredetileg az ógörög dráma kórusának olyan dala, amelyet a lejtett tánc fordulatakor énekeltek. Innen ered a név is: *ellenfordulat*, ami a táncoló kórus balra való fordulását jelentette; illetve *ellen-versszak*, vagyis az énekelt költeménynek az a szakasza, amelyre a kar balra fordult. A drámában az ellen-versszakot a megosztott kórus egyik fele énekelte az előző versszakra adott válaszként. Ennek a két vers-szaknak azonos versszerkezetűnek kellett lennie. A zene későbbi fejlődésében, amely nem feltétlenül mutatja a vers és muzsika, illetve tánc hármas egységét, az antistrófának megfelelője az antifóna lett. Ld. Lírikus költészet címszó in: Pecz Vilmos (szerk.): i. m. I, 1135–1136.

⁴⁵ Vö. még a 88. §-sal: „Ehhez leginkább a therapeuta férfiak és therapeuta nők összecsengő, illetve egymásnak válaszoló, mély férfi- és magas női hangra *szerzett* énekei hasonlítanak, amelyek vegyesen va-lóban harmonikus hangzattá és muzsikává teljesednek ki.”

Pierre Geoltrain úgy látja, hogy a therapeuták éneklése mögött a görög tragédiák műfaji sajátosságait lehet felfedezni, mert itt találkozunk strófákkal és antistrófákkal, azaz a kórus mozgásával, s az itt használt kifejezések a görög drámai műfaj terminus technicusai.⁴⁶ Viszont nem lehet pontosan eldönteni, hogy Philón itt a görög vagy pedig a zsidó verselés formájára utal. Ugyanis az a szándék is vezethette, hogy feltárja a zsidó költészet gazdagságát és erre a görög verselésre jellemző kifejezéseket használt.⁴⁷ J. Carmignac pedig azon a véleményen van, hogy a therapeuták zsoltárai a qumráni, szintén csak versszakokra osztott és refrénes dicséreteire emlékeztetnek.⁴⁸

Az előéneklést azonban nem csak az elnök gyakorolhatta, hanem olyan therapeuta férfi és nő is, aki a többiek között a legnagyobb tiszteletnek örvendett és egyben a legjobb hangú is volt:

„A szent lakoma után éjjeli ünnepet ülnek. Az éjjeli ünnepet ekképpen ülik meg: az egybegyűlteket mind felállnak és az étterem közepén itt is, ott is előbb egy-egy kórust alkotnak, külön a férfiakból és külön a nőkből. Mindkét részen egy-egy vezetőt, vagyis előénekest⁴⁹ választanak, aki a legnagyobb tiszteletnek örvend és egyben a legjobb hangú.” (83. §)

Az ünneplés csúcán a két csoport vegyes karrá egyesülve zengedezett. Philón meg is indokolja a férfi és női előénekesek, valamint a kórus egyesülésének szükségességét, és pedig úgy, hogy segítségül veszi a reá annyira jellemző allegorikus írásmagyarázat módszerét. Itt 2Móz 14–15 elbeszélését, illetve hálaadó énekét tartja maga előtt. Isten szétválasztotta a Vörös-tengert, hogy Izrael népe megmenekülhessen az őket üldöző egyiptomi sereg elől; viszont az utánuk iramodó ellenséget már elborították a félelmetes víztömegek. Mózes előénekesként dalba kezdett (2Móz 15,1 s köv.) és hozzá csatlakozott Miriám is a dobokkal táncoló asszonyok kíséretében. Miriám is előénekesként szólította fel asszonytársait: „Énekeljete az Úrnak, mert fenséges ő, lovat lovasával tengerbe vetett.” (2Móz 15,21) És amiképpen az asszonyok táncoltak és doboltak tamburinjaikon, úgy táncoltak és ütemeztek a therapeuták is. Ezt Philón így mondja el:

„Egy-egy dálnál együtt zengedeznek, másokra pedig válaszolnak, miközben a zenére kezükkel ütemeznek, és táncolnak is reá.” (84. §)

„Mikor aztán mindkét kar és tagjaik is egyenként úgy megittasodnak Isten szeretetének színtiszta borától, mint azok, akik a bakkhuszi ünnepen dőzsölnek, vegyes *kart* alkotnak, és a kettő egy kóruvá lesz, úgy ahogy hajdan a Vörös-tenger újra egy víztömeggé zárult össze az ott végbement csoda folytán. A tenger ugyanis Isten parancsára emezeknek szabadulást, amazoknak viszont teljes megsemmisülést okozott. Mert *Isten* meghasította, azaz erős *szelel*ökéssel kettéválasztotta a *víztömegeket*, és egymással szemközt, kétfelől mintegy falakká dermedtek, s a két *rész*t elhatároló hasadék országúttá szélesedett, azaz teljesen szárazzá szikkadt. Ezen gyalogolt át a nép a szárazföld túlsó partjáig, mintegy az időjárás biztonságos kísérete mellett vonulva. De amikor az üldöző ellenség tört utánuk az apály alatt, a *víz* a szárazföld felől innen is, onnan is elárasztotta a *tenger*-

⁴⁶ Geoltrain: *i. m.* 59.

⁴⁷ Елизарова: *Община терапевтов* 97.

⁴⁸ Ld. Étude sur les procédés poétiques des Hymnes. In: *Revue de Qumran*. Numéro 8., 1960. Tome 2. Fascicule 4, 515–532.

⁴⁹ ἑξαρχος (az ἑξαρχος jelentései: *kezdő, szerző; első, vezető; különösen előénekes*), másként karvezető.

feneket: elborította őket, és odavesztek. Amikor pedig ezt a *minden* pusztá szót, váraozást és elképzelést felülmúló dolgot látták és tapasztalták, a férfiak és nők egyaránt fel is lelkesedtek, egyetlen kórussá lettek, a szabadító Istennek hálaadó himnuszokat⁵⁰ énekeltek. A férfiak részéről a próféta Mózes lett az előénekes, a nők részéről pedig a prófétanő Miriám. Ehhez leginkább a therapeuta férfiak és therapeuta nők összecsengő, illetve egymásnak válaszolató, mély férfi- és magas női hangra *szerzett* énekei hasonlítanak, amelyek vegyesen valóban harmonikus hangzattá és muzsikává teljesednek ki.⁵¹ Igen szépek a gondolatok, igen szépek a szövegek, a karénekesek pedig ünnepélyesek; a gondolatoknak pedig s a kifejezőmódnak, illetve a karénekeseknek az istenfélelem a fő célja.” (85–88. §)

Tehát a himnusz- és zsoltáréneklés őstípusa itt a Vörös-tengernél tapasztalt szabadulás megéneklése.⁵² Az mindenesetre teljesen világos, hogy amennyiben a therapeuta férfiak „Mózes-tanítványok” (63. §), akik Mózeshez hasonlóan hálaadó magasztalást énekelnek, akkor a női terapeuták Miriám-tanítványok (vö. 87. §), akik a férfiak által gyakorolt buzgóságot tanúsítják (32. §).

A terapeuták zsoltáréneklése az ünnepi lakomához kapcsolódott és ezzel együtt az örvendezés kifejezése volt. Ez a zsoltáréneklésben is kifejezésre jutó lelkesedés és túláradó öröm rokonságot mutat a qumrániak szakrális étkezéseinek légkörével,⁵³ melyeken a majdani messiási lakoma örömeinek előízét lehetett kóstolgatni.⁵⁴ De az is megállapítható, hogy az éjszakai ünneplésnek ez a énekkel és kultikus tánccal összekapcsolt módozata nem lelhető fel az esszénusoknál, és ez a misztériumvallások gyakorlatával mutat hasonlóságot.⁵⁵

A terapeuták énekkincsének darabjai vagy gyűjteményei eddig még sajnos nem kerültek elő, ha egyáltalán fennmaradtak. Némely kutató azonban úgy vélekedik, hogy valamely képet mégis lehet alkotnunk a terapeuták himnuszairól, illetve zsoltáiról. Marc Philonenko felfigyelt arra, hogy például a *Jób testamentuma* pszeudoepigráf irat

⁵⁰ εὐχαριστήριους ὕμνους. A szó jelentése: *hálaadó zsoltár*. (Vö. a 2Mak 12,45: χαριστήριον.)

⁵¹ A 87–88. §-t vö. Alexandriai Philón: *De vita Mosis* II,256–257-tel, amely szinte szó szerinti megegyezőseket mutat a *De vita contemplativa* soraival: „Mózes ezért természetesen hálaadó himnuszokkal tisztelte meg jötevőjüket. A népet két karra, női és férfi karra osztotta; a férfiak karát maga vezette, a nők karvezetőjévé pedig nővérét tette meg, hogy két különböző hangnemben énekelve együtt himnuszokat zengjenek az Atyának és az Alkotónak, keverve a személyeket és a dallamot: a személyeket, akik igyekeztek ugyanazt a hangtávot megtartani, és a dallamot, mely a magas és mély összhangjának egysége lett – a férfiak hangja ugyanis mély, a nők pedig magas, és ezek, ha arányosan keverednek egymással, a legédesebb és legharmónikusabb dallamot eredményezik. Oly sok ezer embert rávett arra, hogy egy akaraton legyenek, és egységesen ugyanazt a himnuszt énekeljék ama megdöbbentő csodatetről, amelyet az imént vázoltam. Prófétaik örült nekik, látva a nép ujjongását, és mert még ő sem telt be a gyönyörűséggel, személyesen vezette az éneküket; azok pedig karra oszolva vele együtt énekeltek az említett dologról.” *Alexandriai Philón: Mózes élete*. Fordította Bollók János. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994, 136–137.

⁵² Az allegorikus írásmagyarázás bravúrja itt abban szemlélhető, hogy az Izráel számára különben veszedelmes hatalmat jelképező tenger a megszabadult héberek összességét szimbolizálja, akik előbb szétválva két kórust alkotnak, majd pedig ismét egyesülnek. A zsoltározás ószövetségi előképéhez lásd még *De vita Mosis*, II,246–257-et, melynek némelyik sora szinte szó szerint megegyezik *De vita contemplativa*-ban leírtakkal.

⁵³ Ld.: Bolyki János: *Jézus asztalközösségei*. Budapest 1993, 187. (Ez után: Bolyki: *Jézus asztalközösségei*.) Vö. Mk 14,26: „És dicséretet énekelve (ὕμνησαντες) kimenének az olajfák hegyére.

⁵⁴ A messiási lakoma előképét (vízióját) 1Q28a (1QSa) II,11–22-ben olvashatjuk.

⁵⁵ Елизарова: *Община терапевтов* 107.

több tekintetben is therapeuta jellegzetességeket mutat.⁵⁶ Szerinte ez therapeuta környezetben, vagy annak szomszédságában született, s a benne olvasható énekek közvetett úton nyújthatnak betekintést a therapeuták himnuszaiba.⁵⁷

Jób testamentumának XLII. és XLIII. része arról ír, hogy Jóbnak engesztelő áldozatot kell bemutatnia barátaiért. Elifáz Istentől ihletve himnuszba kezd az oltár mellett, s a jelenlevők kórusként kísérik énekét. (A *De vita contemplativa* 83. §-a is ilyen az előénekes és kórusok által előadott zsoltározást ír le.) Az itt elhangzó himnusz számunkra, Újszövetségen is felnőtt keresztyének számára egyenesen mellbevágó; ugyanis hálaadás és átok. Szembeötlően dualista szemléletről tanúskodik, és qumráni esszénusok zsoltáira emlékeztet.⁵⁸ Ezeket is szem előtt tartva, de mindeneelőtt azt, hogy a therapeuták az esszénus kegyességi irányzat egyik ága volt, az egyiptomi zsidó therapeuták himnusza, zsoltárai valószínűleg a qumraniakéihoz lehettek hasonlóak.

Psalm-singing in the Community of Therapeutae Based on *De vita contemplativa* by Philo of Alexandria

The Therapeutae's ascetic devotion is characterized not only by searching the scriptures, meditation and prayer but also by singing of hymns and psalms. Hymns were composed by the principals of the community, they were those who taught the community members to sing them and they continually enriched the hymnal with new ones.

The Essenes' and Therapeutae's *psalm-singing* indicates first of all the common Old Testament origin. However these religious communities had different self-identity from that of the normative Jews and this identity required for a special psalm-poetry to be accomplished.

The Therapeutae's psalms remind us of the church psalm-tradition characterized, just like the Essene hymns, by responsive singing and refrains. This singing of hymns developed outside the church is due not only to the distance from the Sanctuary or to the estrangement from the priesthood, but also to the prophetic preaching criticizing sacrifice. The Essenes considered their community to be like a spiritual temple and this spiritual worship is very striking in the case of the Therapeutae as well.

Part of the Essenes' thanksgiving hymns may have resounded on festive occasions, probably on the feast dedicated to the renewal of the Covenant as well. However it is certain that the Therapeutae sang their hymns at dawn on the fiftieth day (Jewish Pentecost). Consequently these were connected to their feast expressing joy. Their overflowing joy presents similarities with the atmosphere of sacral feasts in the Qumran community.

In the Essene table society one could feel the foretaste of the future Messianic feast (1Q28a II, 11–22). The nocturnal feast of the Therapeutae associated with singing and cultic dance was a new dash of colour as compared to the Essenes'. This practice shows similarities with the mystery religions.

⁵⁶ Ezt a nézetet képviselem én is. Ld. Adorjáni Zoltán: *Jób Testamentuma*. In: *Emlékkönyv Tőkés István kilencvenedik születésnapjára*. A kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerület kiadványa. Kolozsvár 2006. 17–34.

⁵⁷ Ezt a nézetet támogatja Cristian Bădiliță is (*Trei apocrife ale Vechiului Testament. Iosif și Aseneth, Testamentul lui Iov, Testamentul lui Avraam*. Polirom, Iași 2000, 75.), amikor ismerteti Marc Philonenko véleményét. Le Testament de Job et les Thérapeutes. In: *Semitica (Cahiers publiés par l'Institut d'Études Sémitiques de l'Université de Paris avec le concours du Centre national de la Recherche scientifique)* VIII. 1958, 41–53.

⁵⁸ Vö.: Cristian Bădiliță, *i. m.* 113, 49. jegyzet.